

Brood of spelen? Kosten-batenanalyse van het WK Voetbal in Nederland

Michiel de Nooij, Marcel van den Berg, Carl Koopmans

Uit ex post analyses van grote sportevenementen blijkt dat de baten voor de organiserende landen van tevoren vaak sterk overschat zijn. De organiserende sportbond krijgt een groot deel van de opbrengsten (tickets, uitzendrechten, marketing), terwijl de kosten grotendeels zijn voor het organiserende land. Niettemin concurreren kandidaatlanden fel om een EK, WK of Olympische Spelen te mogen organiseren. Deze paradox maken we zichtbaar met een kosten-batenanalyse van het WK Voetbal 2018 in Nederland en België. Daaruit blijkt dat nationale trots en plezier een prijs hebben. Tevens blijkt een goede ex ante studie nodig te zijn om de balans zichtbaar te maken tussen het organiseren van een sportevenement en de kosten ervan.

1 Inleiding

Nederland en België willen samen het wereldkampioenschap voetbal (WK) van 2018 of 2022 organiseren. Hiervan worden positieve impulsen verwacht voor het imago van Nederland, het toerisme en de economische groei. Daarnaast wordt vaak aangenomen dat het organiseren van een WK bijdraagt aan het gevoel van nationale trots en dat mensen geluk ontlenden aan een WK in eigen land. Het organiseren vereist forse investeringen in bijvoorbeeld stadions en veiligheid.

In dit artikel gaan we na of een goede kosten-batenanalyse mogelijk is van grote sportevenementen, aan welke eisen een dergelijk onderzoek moet voldoen en of hieruit lessen te trekken zijn voor toekomstige evenementen. Dat doen we aan de hand van een kosten-batenanalyse van het WK Voetbal in Nederland en België (Van den Berg e.a. 2010). Deze laat zien dat de kosten groter zijn dan de financiële baten. Hier staan echter niet-financiële baten tegenover, met name nationale trots.

De schatting van de economische impact van megasportevenementen verschilt sterk tussen studies, zelfs voor hetzelfde evenement, en ex post studies vinden veel kleinere effecten dan ex ante studies (Matheson 2006). Matheson (2006) concludeert zelfs dat ex ante schattingen van de opbrengsten van megasportevenementen ‘routineus’ overdreven worden tot een factor tien. Kosten voor infrastructuur, faciliteiten en beveiliging worden vaak juist onderschat, of ontbreken helemaal. Dat geldt ook voor de voorbereidingskosten.

Ex ante studies voorspellen vaak grote werkgelegenheidsbaten die achteraf echter zeer moeilijk aantoonbaar zijn (Kavetsos en Szymanski 2008). Als er al sprake is van extra werkgelegenheid dan is het effect waarschijnlijk klein, tijdelijk en betreft het vooral laaggeschoold werk (Männig 2007). Hagn en Männig (2007) vinden bijvoorbeeld geen significante verschillen in de werkgelegenheid tussen speelsteden en niet-speelsteden rond het WK van 2006 in Duitsland.

Matheson (2002, 2006) stelt dat zes effecten vaak worden onderschat of volledig vergeten in ex ante studies:

- Het substitutie-effect: uitgaven aan het toernooi worden geteld als extra uitgaven, terwijl niet-evenementuitgaven dalen.
- Time-switching: mensen die naar een evenement komen waren anders ook gekomen maar op een ander tijdstip.
- Verdringingseffect of crowding-out van toeristen: gewone toeristen blijven deels weg als er veel evenementenbezoekers in een stad zijn of worden verwacht.
- Weglekeffect: veel uitgaven aan of tijdens het evenement blijven niet in de lokale economie, maar gaan bijvoorbeeld naar de internationale sportbond.
- Investerings, omdat deze nog baten kunnen hebben na het evenement. Deze baten worden echter vaak niet gekwantificeerd.
- Niet alle effecten worden meegenomen, denk hierbij aan effecten zoals verkeerscongestie, overlast tijdens de bouw, vandalisme, milieuvervuiling of verstoring van het leefritme van lokale bevolking. Ook geeft Matheson expliciet aan dat veel van de ex ante studies gedaan worden door of in opdracht van partijen met belang bij een positieve uitkomst, waardoor de objectiviteit en kwaliteit van het resultaat discutabel is.

Verder gebruiken ex ante en ex post studies vaak verschillende methodes. Ex post studies kunnen bijvoorbeeld gebruik maken van harde gegevens over aankomende en vertrekkende toeristen. Ex ante studies moeten ge-

bruikmaken van ervaringen bij de organisatie van eerdere evenementen. Vaak gebruiken ex ante studies een input-outputbenadering. Hierin wordt een initiële bestedingsimpuls groter, omdat indirecte bestedingen meegenomen worden. De geschatte impuls wordt hierdoor tot twee maal zo groot. Dergelijke multipliers houden geen rekening met een tendens naar algemeen evenwicht, maar veronderstellen dat de bestaande economische verhoudingen niet veranderen. Hierdoor worden de welvaartseffecten overschat.

In werkelijkheid leidt een bestedingsimpuls in eerste instantie tot meer productie en tot meer vraag naar arbeid, waardoor de lonen stijgen. Door de hogere lonen stijgen prijzen van goederen, waardoor de vraag afneemt. Ook leiden stijgende lonen tot afnemende productie en werkgelegenheid in andere sectoren. Hierdoor daalt het effect van de impuls, tot de productie weer terug is op het oude niveau (zie Eijgenraam e.a. 2000, blz. 48-49). De hoogte van de productie wordt (op termijn) bepaald door de aanwezige productiefactoren en niet door de vraag en het prijsniveau. Het langetermijnproductieniveau verandert alleen als de productiefactoren veranderen en dat is bij een bestedingsimpuls niet het geval. Wel ontstaat een tijdelijk positief effect op de economische ontwikkeling omdat de productiefactoren tijdelijk beter benut worden. Er kan een (klein) conjunctureel effect met tijdelijk extra werkgelegenheid zijn. Door het algemeen evenwichtseffect is het uiteindelijke effect kleiner dan de eerste-orde multiplierschattingen.

Deze studie wijkt op verschillende manieren af van de literatuur. Dit is voor zover bekend de eerste keer dat alle effecten van een groot sportevenement ex ante in kaart worden gebracht in het kader van een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA). Voorts is dit de eerste studie die de voorbereidingskosten van de overheid en de beveiligingskosten expliciet meeneemt. Ook is het de eerste ex ante studie die crowding out van toerisme in de cijfers meeneemt.

Sectie 2 bespreekt de effecten van het meest recente Europese WK, het WK 2006 in Duitsland, aan de hand van een aantal ex post studies. Sectie 3 bespreekt de opzet van de MKBA voor Nederland. Sectie 4 beschrijft de investeringskosten, Sectie 5 de kosten voor de overheid: veiligheid en voorbereidingskosten. Sectie 6 bespreekt de belangrijkste batenpost namelijk de opbrengsten van toerisme. Sectie 7 bespreekt de uitgaven van de FIFA, nationale teams en media. Sectie 8 bespreekt zowel het totaalresultaat als de conclusie.

2 Ex post studies naar effect van WK 2006 in Duitsland

Het meest recente WK, dat van 2006 in Duitsland, is voor een WK in Nederland en België de meest relevante benchmark. Bovendien zijn de lessen die uit het WK 2006 getrokken kunnen worden illustratief voor andere megasportevenementen (zie o.a. Madden en Crowe 1998; Baade en Matheson 1999, 2004; Preuss 2004; Sterken 2006; Giesecke en Madden 2007).¹

De Duitse Bondsregering meldt in zijn Abschlussbericht (2006) dat het WK succesvol was en dat de financiële resultaten boven verwachting zijn. Echter, dit rapport geeft geen goed beeld van het effect van het WK voor de Duitse welvaart. Zo blijven de deelstaten, die een aanzienlijk deel van de kosten van bijvoorbeeld stadionuitbreidingen en veiligheid hebben gedragen, buiten beschouwing. De analyse van de economische impact op het Duitse bedrijfsleven is onvolledig en niet-financiële effecten blijven geheel buiten beschouwing.

Kurscheidt e.a. (2008) schatten de bestedingen van WK-toeristen op € 3,2 miljard. Daartoe hebben zij bijna 10.000 Duitse en buitenlandse bezoekers van WK-duels en fanfeesten geënquêteerd. Brenke en Wagner (2007b) bekritisieren deze studie: crowding out effecten ontbreken en de gemiddelde verblijfsduur en bestedingen zijn onwaarschijnlijk hoog en ticketopbrengsten worden meegeteld als opbrengst voor Duitsland terwijl deze naar de FIFA gaan.

Brenke en Wagner (2007a) schatten de bestedingen van buitenlandse toeristen tijdens het WK op € 500 miljoen. Dit bedrag is enkel gebaseerd op (1) een inschatting van het aantal overnachtingen in de periode juni/juli gecorrigeerd voor de langjarige groeitrend en (2) de veronderstelling dat de gemiddelde uitgaven per persoon per dag € 200,- bedragen, hetgeen aan de hoge kant is zoals de auteurs zelf ook al opmerken.

Volgens Männig (2007) moeten de positieve effecten van het WK vooral gezocht worden in niet-financiële zaken, zoals het verbeterde imago van Duitsland, de positieve gevoelens over het WK bij de Duitse bevolking en het feit dat Duitsland nu weer beschikt over moderne voetbalstadions. Preuss (2007) benoemt een aantal positieve niet-financiële effecten van het WK 2006: de verbetering van de infrastructuur, kennisopbouw in bijvoorbeeld de horeca, het imago van Duitsland als toeristische bestemming, versterking van de nationale identiteit, het ontstaan van nieuwe netwerken door samenwerking bij het organiseren van het WK, en de mogelijkheid voor Duitsland om zijn cultuur aan de wereld te tonen.

¹ Van den Berg, de Nooij en Koopmans (2010) geven een uitgebreidere bespreking van de literatuur betreffende andere megasportevenementen dan het WK 2006.

Ohmann e.a. (2007) analyseren de sociale effecten op de lokale bevolking aan de hand van interviews met inwoners van München. De lokale bevolking waardeerde het WK over het algemeen positief. Vooral de stedelijke ontwikkeling, toegenomen veiligheid, positief gedrag van voetbal-supporters en de sfeer werden gewaardeerd. Mogelijke negatieve effecten van een groot sportevenement, zoals een toename van criminaliteit en verstoring van de leefgewoonten van de lokale bevolking, werden minder gevoeld.

Veel literatuur concludeert dat het waarschijnlijk is dat het WK positief heeft uitgepakt voor Duitsland. Echter, geen van de studies analyseert alle kosten en baten. Vooral bestedingseffecten komen in beeld, terwijl de niet-monetaire baten en de kosten minder aandacht krijgen. De schattingen van de bestedingsimpuls lopen ver uiteen en zijn van uiteenlopende kwaliteit en robuustheid. De conclusie dat het WK in 2006 goed was voor de Duitse welvaart is daarom niet hard te maken.

De bedragen voor de FIFA zijn duidelijker. Het WK 2006 in Duitsland leverde de FIFA € 2,05 miljard over de periode 2003-2006 op.² De uitzendrechten brachten in totaal € 1,19 miljard op. De marketingrechten leverden € 511 miljoen op, en de overige posten leverden de FIFA nog € 346 miljoen op. De uitgaven waren met € 630 miljoen een stuk lager. De grootste uitgaven waren het prijzengeld € 238 miljoen, de bijdrage aan het Organiserende Comité (de LOC) € 179 miljoen en de compensatie voor de teams € 74 miljoen. De winst voor de FIFA was dan ook € 1,4 miljard.

3 Opzet van de MKBA van het WK Voetbal in Nederland

Een maatschappelijke kosten-batenanalyse beoogt alle effecten die de welvaart van Nederland beïnvloeden in kaart te brengen. Effecten zijn de verschillen tussen de situatie in het nulalternatief en die in een van de projectalternatieven. Het nulalternatief is dat het WK 2018 en 2022 niet in Nederland (en België) wordt georganiseerd, maar in een ander Europees land.³ In het projectalternatief organiseert Nederland in 2018 of 2022 het WK samen met België.⁴ Er zijn drie schattingen gemaakt. In de centrale

² FIFA jaarverslag FIFA (2007, p 18). Gebruikte wisselkoers 1 euro = 1,573 Zwitserse Frank en inflatie over 2006-2010 van 12,6% cumulatief.

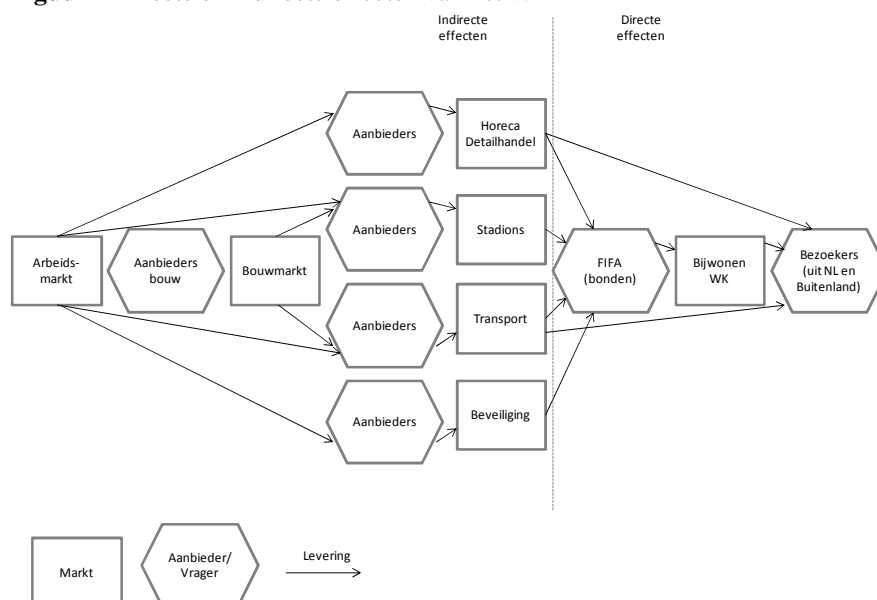
³ Ook Spanje/Portugal, Rusland en Engeland, Australië, Indonesië, Japan, en de Verenigde Staten willen het WK in 2018 of 2022 organiseren. Qatar en Zuid-Korea hebben zich gemeld voor het WK van 2022. Waarschijnlijk vindt één WK van de twee buiten Europa plaats.

⁴ Het bidboek voor het WK 2022 is vrijwel identiek aan dat voor het WK 2018. De te verwachten kosten en baten worden derhalve enkel over een langere periode verdisconteerd.

variant is getracht om de meest waarschijnlijke schattingen in te vullen. De twee andere scenario's markeren de bandbreedte. Enerzijds een gunstig scenario, waarin de kosten laag en de baten hoog zijn ingeschat. Anderzijds een ongunstig scenario waarin de kosten hoog en de baten laag zijn ingeschat.

De effecten zijn ingeschat voor elk van de jaren 2010 tot en met 2019 en vervolgens verdisconteerd naar waarden voor 2010 met de in Nederland gebruikelijke discontovoet voor overheidsprojecten van 5,5% (Minister van Financiën 2007, Ministerie van Verkeer en Waterstaat 2004).⁵

Figuur 1 Directe en indirecte effecten van het WK

Directe effecten zijn effecten op de markt waar het Nederlands/Belgische plan primair iets verandert. In het geval van het WK Voetbal is dat de markt voor het bijwonen van topvoetbal.⁶ De plaats waar het topvoetbal wordt aangeboden, wordt verplaatst van andere landen naar Nederland en België. Indirecte effecten ontstaan omdat de extra productie

Dit heeft geen gevolgen voor het teken van de uitkomst, enkel voor de hoogte van de bedragen.

⁵ Uit een gevoeligheidsanalyse blijkt bovendien dat het variëren van de discontovoet nauwelijks invloed heeft op de uitkomsten van de MKBA, bijvoorbeeld vanwege het feit dat de periode waarover verdisconteerd wordt relatief kort is.

⁶ Daarnaast is er een markt voor de TV rechten. Deze markt wordt echter slechts in beperkte mate beïnvloed door de locatie van het WK.

van topvoetbal leidt tot meer vraag op diverse andere markten, zoals de horeca, het transport, de bouw en de arbeidsmarkt (zie Figuur 1). Externe effecten, tenslotte, ontstaan niet via markten. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om milieueffecten van transport, om het (handels)imago van Nederland en om een gevoel van nationale trots.

Deze maatschappelijke kosten-batenanalyse is uitgevoerd met als hoofdvraag: wordt de Nederlandse samenleving beter van het WK? De MKBA is immers gemaakt om een Nederlandse beleidskeuze te ondersteunen. Daarom wordt een binnenlandse impuls anders meegenomen dan een buitenlandse impuls. Een binnenlandse impuls (zoals uitgaven aan stadions, beveiliging en infrastructuur) moet tegelijkertijd of later gecompenseerd worden met een negatieve bestedingsimpuls. Daarom leidt een binnenlandse bestedingsimpuls niet tot extra bbp, met andere woorden, de multiplier is nul. Een buitenlandse bestedingsimpuls (zoals extra uitgaven door toeristen, en de uitgaven van de FIFA) leidt niet tot een in Nederland merkbare negatieve bestedingsimpuls. Hierdoor leidt een buitenlandse bestedingsimpuls wel tot een stijging van het bbp. In onze analyse nemen we aan dat per saldo het welvaartseffect even groot is als de bestedingsimpuls.

4 Investerings in stadions en infrastructuur

Een WK Voetbal leidt doorgaans tot flinke investeringen in de stadions. Zo investeerde Duitsland voor het WK 2006 ongeveer € 1,4 miljard in de twaalf stadions (Männig 2007). Voor het EK van 2008 investeerde Oostenrijk € 136 miljoen in de vier speelstadions (Helmenstein en Kleisner 2008).

Het WK 2018 wordt in minimaal tien en waarschijnlijk in twaalf stadions gespeeld (FIFA 2009). De FIFA stelt eisen aan de stadions. De noodzakelijke investeringen in de Nederlandse stadions zijn weergegeven in Tabel 1.⁷

⁷ Hierbij is gecorrigeerd voor investeringen die naar verwachting zonder WK ook zouden plaatsvinden, de zogenaamde autonome investeringen.

Tabel 1 Benodigde investeringsvolumes speelstadion (mln euro)

Stad	Stadion	Benodigde (bruto) capaciteit	Huidige capaciteit	Autonome ontwikkeling	Extra plekken voor WK	Benodigde investerings- volumes (mln euro)
Amsterdam	Olympisch Stadion	45.000	22.000	0	23.000	22,5
Amsterdam	Amsterdam ArenA	65.000	51.500	3.500	10.000	80
Rotterdam	De Kuip	45.000	51.500	0	0	0
Rotterdam	Nieuwbouw	85.000	0	0	85.000	600
Eindhoven	Philips Stadion	45.000	35.000	0	10.000	80
Heerenveen	Abe Lenstra Stadion	45.000	26.000	6.000	13.000	40
Enschede	De Grolsch Veste	45.000	23.500	9.000	12.500	40

Bron: Schattingen gemeenten, in samenspraak met de stadions. Ministerie van VWS.

De nieuwe Kuip vraagt veruit de grootste investering. Er is een kans dat dit stadion er ook zonder WK komt, maar zonder WK kleiner en mogelijk later of zelfs helemaal niet. De gemeente Rotterdam verwacht dat Feyenoord voor ‘enkele honderden miljoenen’ publieke financiering nodig zal hebben voor het huidige plan. Feyenoord verwacht dat de club een achtergestelde lening van de gemeente nodig heeft (Meijer 2010). Voor de aanpassingen die nodig zijn voor het WK maken we onderscheid tussen de autonome ontwikkeling en de additionele investeringen. De autonome ontwikkeling zijn de stadionuitbreidingen die de clubs of stadions ook doen zonder een WK. Hiervoor zijn geen kosten of baten meegenomen omdat deze in het nulalternatief en de projectalternatieven gelijk zijn. De additionele investeringen zijn de investeringen die zonder WK waarschijnlijk niet gedaan worden, omdat deze niet rendabel zijn. Deze investeringen zijn voor de clubs niet geheel zonder waarde. We nemen aan dat deze extra baten 50% zijn van de kosten van de additionele investeringen.

In Tabel 2 zijn de investeringen vertaald naar de totale kosten en baten van stadionaanpassingen.

Tabel 2 Kosten en baten stadionaanpassingen (mln euro)

Varianten	Investeringskosten (mln euro)						Contante waarde ^b
	Aantal speelstadions	Totaal	Rendabele deel	Niet-rendabele deel	Additionele investering ^a	Opbrengst hergebruik tijdelijke uitbreid.	
Gunstig	5	720	340	380	285	6	- 188,6
Waarschijnlijk	5	800	380	420	420	6	- 279,8
Ongunstig	7	862,5	0	862,5	1.293,8	0	- 873,2

^a waar geen baten tegenover staat, incl. onzekerheidsmarge.

^b van de netto kosten van stadionaanpassingen.

De investeringskosten zijn nog niet meer dan eerste schattingen. Daarom nemen we een ruime marge in acht bij de extra investeringen waar geen baten tegenover staan (zesde kolom van Tabel 2). In het gunstige scenario vallen de kosten 25% lager uit dan in de centrale variant, en in het ongunstige scenario vallen deze 50% hoger uit.

Preuss (2004) berekende op basis van drie Olympische Spelen de gemiddelde verdeling in de tijd van de investeringen voor een groot sportevenement. Deze verdeling is hier gebruikt voor de verdiscontering van de kosten naar het basisjaar 2010 (zie de laatste kolom van Tabel 2), en loopt op van 3% in 2013 tot een piek van 30% van de totale investering in 2017.

Meestal worden aan grote sportevenementen infrastructurele investeringen gekoppeld van honderden miljoenen. Zo investeerde Duitsland voor het WK niet alleen € 1,4 miljard in stadions, maar ook € 2 miljard in infrastructuur (Männig 2007). Onduidelijk is vaak of deze investeringen ook zouden zijn gerealiseerd zonder WK. Vaak gebruiken bestuurders een groot sportevenement om dergelijke projecten te versnellen. Projecten die niet uit zichzelf doorgaan, maar dankzij een sportevenement hebben waarschijnlijk meer kosten dan baten. Infrastructurele investeringen zijn in het waarschijnlijke en gunstige scenario niet meegenomen. In het ongunstige scenario zijn de extra investeringen als een negatieve PM-post meegenomen. PM-posten zijn niet te kwantificeren, maar zijn wel belangrijk voor de beslissing en worden daarom separaat in de tabel opgenomen om te voorkomen dat ze geen rol spelen in het besluitvormingsproces.

5 Kosten voor de overheid: veiligheid en voorbereidingskosten

Veiligheid is één van de belangrijkste, maar vaak onderschatte kostenposten van een WK. De veiligheid binnen de stadions is de verantwoordelijkheid van het organisatiecomité, die dit dan ook betaalt. De veiligheid in het publieke domein is echter een overheidstaak, primair die van de politie.

De politie-inzet voor een WK gaat ten koste van het reguliere politiewerk (opportuïteitskosten). De welvaartskosten zijn de afname van regulier politiewerk. Om dit monetair te waarderen gaan we ervan uit dat er in Nederland zoveel politie-inzet is dat aan de marge de kosten van de inzet gelijk zijn aan de baten voor de samenleving. De vermindering van het reguliere politiewerk is dan evenveel waard als de uurkosten van de politie-inzet. De beveiliging van een WK in Nederland gebeurt waarschijnlijk volgens dezelfde aanpak als tijdens het WK in Duitsland, aangepast aan nieuwe ontwikkelingen en inzichten. Wat de veiligheidskosten van het WK 2006 waren is onbekend omdat de beveiliging op deelstaatsniveau werd geregeld. Agenten in Berlijn hebben tijdens het WK in totaal 230.000 overuren gedraaid (Brenke en Wagner 2007a). We nemen aan dat evenveel uren gewoon politiewerk worden verdrongen als er overuren gemaakt worden. Een uur politie-inzet kost ongeveer € 100,-, waarmee de kosten van politie-inzet € 46 miljoen in Berlijn waren en € 491 miljoen geëxtrapoleerd voor het hele WK. De politie van Hessen (Nedela 2007) gaf aan dat de kosten van de WK inzet € 16 miljoen waren voor uitbetaalde overuren en ondersteuning. Opnieuw met verdringing van een uur regulier politiewerk per gerealiseerd overuur en extrapolierend waren de kosten voor heel Duitsland € 427 miljoen.⁸

Het gemiddelde van deze twee schattingen lijkt een waarschijnlijke schatting voor de veiligheidskosten in het waarschijnlijke scenario. Gecorrigeerd voor inflatie is dat € 496 miljoen. Dit komt overeen met een schatting van een expert van het ministerie van Binnenlandse Zaken en een Belgische collega: € 400 tot € 600 miljoen. Voor Nederland komen we, verdisconteerd naar 2010, dan op een bedrag van € 153,3 miljoen. Er zit flinke onzekerheid in deze schatting, daarom gaan we in het gunstige scenario uit van 50% lagere kosten en in het ongunstige scenario van 100% hogere kosten.

Verschillende overheden zullen bij de voorbereiding van een WK betrokken zijn. Het grootste tijdsbeslag zal naar verwachting neerslaan bij de

⁸ De twee hier aangehaalde berichten waren het meest uitgewerkt, berekeningen op basis van alternatieve krantenberichten waren met meer onzekerheid omgeven en lieten daarom grote afwijkingen zien.

gemeenten met een speelstadion, maar ook een aantal ministeries en de politie zal zich inzetten in de voorbereiding. Dit effect wordt beschreven noch geschat in de literatuur. Gemeenteambtenaren schatten dat er per speelstad bij aanvang van de voorbereidingen 1 fte aan het WK wordt besteed, oplopend naar bijna 7 fte's in 2018. Bij de politie loopt de inzet tijdens de voorbereiding op van 1 fte in 2010 naar bijna 5 in 2018. Ambtenaren van Binnenlandse Zaken schatten de inzet van rijksambtenaren op 5 fte's in 2010 tot ruim 15 fte's in 2018. Ook kost de afwikkeling na het WK nog wat tijd. We zijn ervan uitgegaan dat 1 fte inclusief overhead ongeveer € 100.000,- kost.

Daarnaast is er de operationele kant, zoals het organiseren van fanfeesten, het extra schoonmaken van de stad, het aankleden van de stad, etc. De kosten die Stuttgart in 2006 heeft gemaakt voor fanfeesten waren € 5 miljoen (Stadionwelt 2006). Voor de fanfeesten rond wedstrijden in Nederland zijn de kosten dan € 30 miljoen. Omdat er ook nog kosten van city-dressing zijn, verhogen we dit met 50% tot € 45 miljoen. Evenals bij de bouwkosten van de stadions nemen we een onzekerheidsmarge in acht van 25% lagere kosten in het gunstige scenario en 50% hogere kosten in het ongunstige scenario (zie Tabel 3).

Tabel 3 Totale kosten van inzet overheden (mln euro)

	NCW	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gunstig	35,8	1,0	1,1	1,3	1,5	1,8	2,1	2,8	3,6	38,5	1,0
Waarschijnlijk	42,7	1,0	1,1	1,3	1,5	1,8	2,1	2,8	3,6	49,8	1,0
Ongunstig	65,0	1,7	1,8	2,1	2,5	3,0	3,5	4,6	6,0	73,0	1,7

6 Baten van meer toerisme

Een van de belangrijkste effecten van een WK is dat er voetbaltoeristen naar het organiserende land komen. Deze toeristen geven geld uit aan overnachtingen, transport, eten en drinken, merchandising, etc.

Tabel 4 toont stapsgewijs op welke wijze de bestedingsimpuls van buitenlandse stadionbezoekers is becijferd. Bij de 32 duels in Nederland zijn 1,6 miljoen tickets beschikbaar. Wedstrijden van WK's zijn doorgaans (nagenoeg) uitverkocht. In het waarschijnlijke en het gunstige scenario gaan we van volledige bezetting uit. In het ongunstige scenario gaan we uit van tegenvallende ticketverkoop en een bezettingsgraad van 85%. De gemiddelde wedstrijdbezoeker had tijdens het WK 2006 2,2 tickets (Kurscheidt e.a. 2008). Dit hanteren we in het meest waarschijnlijke scenario.

In het ongunstige scenario gaan we uit van gemiddeld 3 tickets per persoon en in het gunstige scenario van 1,5 ticket per persoon.

Bij EURO2000 werd 32% van de kaartjes door Nederlandse en Belgische supporters gekocht (Oldenboom e.a. 2002). In Nederland lag dat percentage wat hoger. Tijdens een WK zullen er veel duels zijn tussen landen die ver van Nederland liggen, waardoor er aanzienlijk minder fans uit die landen zullen aanreizen dan tijdens een EK. Daarom gaan we uit van een iets hoger percentage Nederlanders: 40%. In het gunstige scenario gaan we uit van 35% zoals tijdens EURO2000. In het ongunstige scenario kopen Nederlanders 50% van de kaarten.

Toeristen die ook zonder WK naar Nederland waren gekomen ('casuals') leveren geen extra bestedingen op en moeten dus buiten beschouwing blijven, evenals toeristen die hun verblijf tijdens het WK plannen, maar anders op een ander moment Nederland hadden aangedaan ('time-switchers'). De correctie hiervoor baseren we op Preuss e.a. (2007). Bovendien is er een groep die zijn verblijf in Nederland verlengt vanwege het WK, zodat zij een wedstrijd of fanfeest kunnen meepakken. Deze groep kan alleen voor de duur van de verlenging (bij veronderstelling 50% van het totale verblijf) worden meegenomen.

Gemiddeld neemt een op de acht WK-bezoekers iemand mee die geen WK-evenementen bezoekt, maar zonder WK toch niet was gekomen (Helmenstein en Kleissner 2008). Dit staat bekend als crowding-in. Het aantal additionele bezoekers voor Nederland is gegeven deze overwegingen dan 121 duizend, 233 duizend, resp. 371 duizend.

Het is waarschijnlijk dat een buitenlandse bezoeker de nacht voor en na het duel in Nederland verblijft. Helmenstein e.a. (2007) en Oldenboom e.a. (2002) vinden een verblijfsduur van één à twee nachten per ticket. We gaan in het ongunstige en waarschijnlijke scenario daarom uit van twee nachten per ticket en in het gunstige scenario van drie nachten. Oldenboom e.a. (2002) gaan uit van gemiddelde bestedingen van € 125,- per persoon per dag. In het waarschijnlijke scenario nemen we daarom, inclusief inflatiecorrectie, € 150,- als uitgangspunt. In het ongunstige scenario gaan we uit van € 100,- per dag, bijvoorbeeld als veel mensen op campings of bij familie of vrienden verblijven, wat de bestedingen zal drukken. Als er relatief veel zakelijke bezoekers komen stijgen de gemiddelde bestedingen tot € 200,- per dag in het gunstige scenario.

Tabel 4 Bestedingen van additionele buitenlandse bezoekers van WK-duels in Nederland

	Ongunstig	Waarschijnlijk	Gunstig
Aantal verkochte tickets	1.360.000	1.600.000	1.600.000
Aantal tickets per persoon	3,0	2,2	1,5
Aantal bezoekers	453.333	727.273	1.066.667
% Nederlandse bezoekers	50%	40%	35%
Aantal buitenlandse bezoekers	226.667	436.364	693.333
% casuïals	20%	20%	20%
% time-switchers	25%	25%	25%
% verlengers	15%	15%	15%
% gemiddelde verlenging verblijf verlengers	50%	50%	50%
Additionele buitenlandse stadionbezoekers	107.667	207.273	329.333
Crowding-in	12,5%	12,5%	12,5%
Aantal additionele buitenlandse bezoekers	121.125	233.182	370.500
Verblijf in aantal dagen per kaartje	2,0	2,0	3,0
Gemiddelde verblijfsduur	6,0	4,4	4,5
Bestedingen per dag (excl. ticket en reis)	€ 100	€ 150	€ 200
Additionele bestedingen	€ 72,7	€ 153,9	€ 333,5

Tabel 4 toont onderaan de hieruit voortvloeiende additionele bestedingen van buitenlandse stadionbezoekers voor de drie projectalternatieven. De bedragen lopen op van € 2,7 (ongunstig) via € 153,9 miljoen (waarschijnlijk) naar € 333,5 miljoen (gunstig).

Een soortgelijke aanpak is gevolgd voor de impact van buitenlandse bezoekers van fanfeesten en Nederlandse bezoekers van WK-duels en fanfeesten (zie voor details Van den Berg e.a. 2010).

Crowding-out. In het verleden bleek dat reguliere toeristen wegblijven in de aanloop naar, tijdens en na een groot sportevenement omdat zij verwachten dat het er druk en chaotisch is, de accommodaties vol zitten, de prijzen hoog zijn en er bouwwerkzaamheden aan de gang zijn. De literatuur benadrukt het belang van crowding-out voor de economische impact van een groot sportevenement. Echter, verder dan casuïstiek reikt men niet.

Crowding-out trad bijvoorbeeld op bij de Olympische Spelen van Athene (Brenke en Wagner 2007a), bij de WK's van 2002 (Matheson 2006) en 2006 (Männig 2007) en bij het EK van 2004 (Brenke en Wagner 2007a). New York had tijdens de maand dat het WK duurde per saldo minder toeristen dan normaal (Baade en Matheson 2004). Of de afgeschrokken toeristen later alsnog gekomen zijn is niet duidelijk (dit wordt aangeduid als time-switching). ETOA (2006a, 2006b, 2008, 2009) laat zien dat crowding-

out rond megasportevenementen substantieel is aan de hand van de Spelen van Sydney, Athene, Beijing en Barcelona. Männig (2007) vindt geen bewijs dat het WK 2006 tot extra overnachtingen heeft geleid in Duitsland, wat een verdringing van 100% impliceert. Preuss e.a. (2007) laten zien dat de verdringing toeneemt met het de normale populariteit van een bestemming tot zelfs meer dan 100% voor München en Berlijn. Amsterdam is normaal een grotere toeristische bestemming dan Berlijn, waardoor crowding-out waarschijnlijk fors zal zijn. Ook zijn de normale bezettingsgraden in Amsterdam hoog waardoor crowding-out erg waarschijnlijk is. Een WK-duel in de Amsterdam ArenA trekt 60.000 bezoekers (plus nog fanfeestbezoekers), waarvan 36.000 buitenlandse. Voor hen zijn 18.000 tweepersoonskamers nodig. In 2006 had Amsterdam 18.000 hotelkamers (Gemeente Amsterdam 2008) en een gemiddelde bezettingsgraad van 77%. Dat betekent dat er gemiddeld 4.000 hotelkamers beschikbaar zijn.

Daarom nemen we in het waarschijnlijke scenario een verdringingspercentage van 75% aan. In het ongunstige scenario gaan we van volledige verdringing uit en in het gunstige scenario van 50%. We veronderstellen verder dat het bestedingspatroon van reguliere toeristen vergelijkbaar is met dat van WK-toeristen. De verdrongen bestedingen zijn dan € 118,9 miljoen (ongunstig), € 237,8 miljoen (waarschijnlijk) resp. € 411,5 miljoen (gunstig, zie Tabel 5). De verdrongen bestedingen zijn het grootst in het gunstige scenario. Dit is logisch, omdat er dan veel meer WK-toeristen naar Nederland komen die andere af kunnen schrikken.

Tabel 5 Gederfde bestedingen door crowding-out

	Ongunstig	Waarschijnlijk	Gunstig
Additionele overnachtingen buitenlandse bezoekers (stadions en fanfeesten)	1.189.150	2.114.000	4.115.250
Verdrongen buitenlandse toeristen	100%	75%	50%
Gederfde overnachtingen	1.189.150	1.585.500	2.057.625
Bestedingen per dag	€ 100,-	€ 150,-	€ 200,-
Gederfde bestedingen door crowding-out (mln euro)	– € 118,9	– € 237,8	– € 411,5

Een WK, EK of OS kan het imago en de naamsbekendheid van een land buiten dat land goed doen. De daadwerkelijke mate van imagoverandering hangt van veel facetten af. Hoe is het imago vooraf? Hoe verloopt het toernooi? Wat wordt er aan imagoverbetering gedaan? Nederland staat bekend als een open, tolerant en gastvrij land dat tijdens een voetbaltoernooi graag feest. Wat dat betreft valt er voor Nederland met een WK niet veel te

winnen. Een WK kan het bestaande imago wel versterken. Er zijn ook kanttekeningen. Door de crowding-out is er minder mond-tot-mond reclame, omdat voetbalsupporters minder in het land zelf zijn geïnteresseerd dan ‘gewone’ toeristen. Bovendien laat ETOA in genoemde literatuur zien dat het toerisme in steden waar megasportevenementen hebben plaatsgevonden minder hard groeit dan in vergelijkbare steden. Gegeven deze harde negatieve informatie nemen we voor het lange termijn effect op toerisme een negatieve PM-post op.

Totaal. Alle kosten en baten van het toerisme zijn in Tabel 6 bijeengebracht. Rij 1 van Tabel 6 voert terug tot Tabel 4, rij 3 van Tabel 6 voert terug tot Tabel 5. De bedragen in Tabel 6 zijn kleiner omdat ze in Tabel 6 verdisconteerd naar 2010 zijn. Het meest waarschijnlijke scenario heeft een positief saldo van € 141,8 miljoen plus een negatieve PM-post. De grootste baten zijn afkomstig van fanfeestbezoekers, samen zo’n € 195 miljoen. Verdringing van gewone toeristen die zich laten afschrikken door het WK leidt tot misgelopen bestedingen van € 146,9 miljoen.

Tabel 6 Netto opbrengsten toerisme (netto contante waarde, mln euro)

	Ongunstig	Waarschijnlijk	Gunstig
	44,9	95,1	205,9
Additionele bestedingen buitenlandse stadionbezoekers	28,6	100,8	302,4
Additionele bestedingen buitenlandse fanfeestbezoekers	– 73,4	– 146,9	– 254,2
Crowding-out ‘reguliere’ buitenlandse toeristen			
Additionele bestedingen thuisblijvende Nederlandse stadionbezoekers	8,4	11,9	20,8
Additionele bestedingen thuisblijvende Nederlandse fanfeestbezoekers	60,5	94,9	166,0
Vermeden reiskosten thuisblijvende stadionbezoekers	2,8	3,6	4,6
Vermeden reiskosten thuisblijvende fanfeestbezoekers	20,2	28,7	36,9
Weglekeffect tickets van Nederlanders die niet naar een WK elders zouden gaan	– 49,1	– 46,2	– 40,4
	0	0	0
Crowding-out van Nederlandse WK-vluchtelingen			
Langetermijnontwikkeling Nederlands toerisme door imagoverbetering via WK	– PM	– PM	– PM
Netto opbrengsten toerisme	42,7 – PM	141,8 – PM	442,0 – PM

7 Bestedingen FIFA, media en nationale ploegen.

Uitgaven organisatiecomité en FIFA. De FIFA stelt vermoedelijk \$ 400 miljoen ter beschikking aan het lokale organisatiecomité (LOC) voor bijvoorbeeld de huur van de stadions, operationele en personeelskosten. De huur van stadions en de operationele kosten zullen ongeveer gelijk verdeeld zijn over Nederland en België. Het organisatiecomité zal waarschijnlijk in Nederland gevestigd zijn, waardoor, gebaseerd op de ervaring met EURO2000, waarschijnlijk 60% van de uitgaven van het comité in Nederland neerslaat (€ 170 miljoen in 2018, verdisconteerd naar 2010 € 105,1 miljoen). Ieder WK geeft de FIFA meer uit (FIFA 2007, 2008). Het merendeel hiervan zit al in de begroting van de LOC, in het waarschijnlijke scenario zijn daarom geen extra bestedingen meegenomen. Vanwege de onzekerheid of en wat daar nog bij komt is er een onzekerheidsmarge van + 50% in het gunstige en – 25% in het ongunstige scenario.

Verblijf nationale teams. Aan het WK nemen 32 landen deel. Deze verblijven in de voorbereidingen en tijdens het WK enige tijd in Nederland en België. Uit vertrouwelijke informatie blijkt dat tijdens het WK 2006 in Duitsland een nationaal team aan verblijf ruim € 149.000,- per dag uitgaf (in euro's van 2010). Voor het EK 2008 waren deze kosten voor dit team € 170.000,- per dag. We nemen als schatting van de kosten per nationale ploeg per dag het gemiddelde van deze twee bedragen: € 159.000,-.

Deelnemende teams moeten minimaal vijf dagen voor aanvang van het toernooi aanwezig zijn. Na uitschakeling zullen ploegen doorgaans nog één nacht blijven. Tabel 7 laat zien dat, het speelschema van het WK 2006 volgend, alle nationale ploegen samen 726 dagen in Nederland en België verblijven voor in totaal € 115,8 miljoen. Hiervan wordt de helft, oftewel € 57,9 miljoen, in Nederland besteed. In het ongunstige scenario schatten we de opbrengsten 25% lager in, en in het gunstige scenario 50% hoger.

Tabel 7 Verblifskosten nationale ploegen

Aantal ploegen	Reikend tot	Aantal verblijfsdagen	Totaal aantal dagen	Totale verblijfskosten (mln euro)
16	Poulefase	19	304	48,5
8	Achtste finale	23	184	29,3
4	Kwartfinale	27	108	17,2
2	Halve finale	31	62	9,9
2	Finale	34	68	10,8
		Totaal	726	115,8
		Waarvan in Nederland		57,9

Verblijf media. Tijdens het EK in 2008 waren er naar schatting in Oostenrijk en Zwitserland 12.000 mediavertegenwoordigers aanwezig (Helmenstein e.a. 2007). Per deelnemend team zijn dat 750 verslaggevers. Tijdens een WK zal het met 32 deelnemende teams naar schatting dan gaan om 24.000 mediareporters, waarvan de helft, 12.000, in Nederland verblijft. Oldenboom e.a. (2002) geven aan dat het overwegende deel van de media blijft tot het eigen nationale team is uitgeschakeld. Tabel 7 volgend blijven verslaggevers dan 544.500 dagen in Nederland en België tijdens het WK. We gaan er voor de verschillende projectalternatieven vanuit dat de gemiddelde dagbestedingen € 150,-, € 200,- resp. € 250,- zijn (dit ligt iets hoger dan de gemiddelde bestedingen per fan). Verdisconteerd naar 2010 komt dit voor Nederland neer op extra opbrengsten van € 25,2 miljoen, € 33,6 miljoen resp. € 42,0 miljoen.

Verblijf en uitgaven sponsors en partners. Het verblijf van sponsors en partners tijdens het WK is al verwerkt in de reguliere toeristenstromen en de begrotingen van het organisatiecomité en van voetbalbonden van deelnemende nationale teams.

Tijdens een WK zullen sponsors acties ondernemen. De twaalf partners/sponsors van de FIFA geven aan advertentie, promotie, PR en hospitality tijdens het WK, volgens een eigen schatting, € 60 tot € 120 miljoen uit. Voor Nederland is de helft van de middenschatting meegenomen (verdisconteerd is dit € 27,8 miljoen) in het waarschijnlijke scenario. In het gunstige scenario is het dubbele meegenomen en in het ongunstige scenario de helft.

Overige effecten

Bovenstaande paragrafen bespraken de belangrijkste effecten. In Van den Berg e.a. (2010) gaan we alle overige effecten langs. Deze staan ook in de overzichtstabel aan het eind. Qua kosten gaat het om een belastingvrijstelling van € 23,1 miljoen voor de FIFA over de verhuur van de 60.000 gereserveerde hotelkamers in Nederland en België, investeringen in hotels met de bijbehorende baten (netto effect nul), een kleine post voor het geval relaties tot schade leiden en verstoring van het openbare leven en het verkeer, en een klein milieueffect.

Qua baten gaat het om de vergrote kans dat het WK in de eigen tijdszone wordt gehouden en dus makkelijker te volgen is, de vergrote kans om het WK te winnen (het thuisvoordeel, 4 van de 15 WK's na 1950 zijn door het organiserende land gewonnen), het effect op sportbeoefening (dit komt niet door het WK zelf maar door de parallel georganiseerde activiteiten). Verder zou een goed georganiseerd WK de kans vergroten dat Nederland in 2028 de Olympische Spelen mag organiseren. Of dat echter positief is voor de welvaart is onduidelijk. Andere effecten dragen niet bij aan de welvaart, zoals bestedingen bij de detailhandel (die verdringen andere bestedingen), ex-

tra bbp groei (die is empirisch niet aan te tonen), de extra werkgelegenheid (een dubbeltelling met het extra bbp).

Een belangrijke niet gekwantificeerde baat is dat een succesvol WK met de bijkomende korte, maar wereldwijde aandacht leidt tot gevoelens van blijdschap, trots en geluk bij de bevolking en een versterkt gevoel van nationale identiteit. Hiervoor zijn nog te weinig studies gedaan om benefit transfer toe te passen en de mogelijkheid om een enquête te doen ontbrak hier.

8 Conclusie

Alle besproken kosten en baten zijn samengebracht in Tabel 8. Bovenstaand kader bespreekt de in de tabel weergegeven effecten die niet uitgewerkt zijn in dit artikel. In het waarschijnlijke scenario zijn de verwachte kosten van in geld te waarderen effecten groter dan de baten van die effecten. Het saldo van kosten en baten (excl. PM-posten) komt uit op € 154,8 miljoen negatief.

In het ongunstige scenario, wanneer de kosten hoger uitvallen dan gepland en de baten tegenvallen, wordt dit saldo, logischerwijs, negatiever: € – 1,1 miljard. Het gunstige scenario geeft een positief saldo van in geld gewaardeerde effecten van € 403,7 miljoen. In dat scenario is uitgegaan van kosten die meevallen en baten die hoger uitkomen dan verwacht.

Tegenover dit negatieve saldo van de in geld te waarderen effecten in het waarschijnlijke scenario staat ook een aantal niet eenvoudig in geld uit te drukken effecten. De positieve baten gelden vooral het grotere ervaren nut van de TV-supporter bij een WK in de eigen tijdzone, gevoelens van nationale trots, saamhorigheid en nationale identiteit, gegarandeerde deelname van Nederland aan het WK en een grotere succeskans als gevolg van het thuisvoordeel. Daarnaast kunnen er in het gunstige scenario nog niet-gewaardeerde baten ontstaan door een effect op sportbeoefening, de kans op het binnenhalen van de Olympische Spelen en spin-off innovaties in de duurzame sfeer. Tegelijkertijd is er een aantal negatieve niet in geld gewaardeerde effecten zoals de verstoring van het openbare leven, verkeerscongestie, milieueffecten en een mogelijk negatief langetermijneffect op het toerisme. In het waarschijnlijke scenario betekent dit dat de niet-gewaardeerde baten minstens € 9,- per Nederlander moeten bedragen om in ieder geval het negatieve saldo van de gemonetariseerde kosten en baten te compenseren. Dit bedrag is niet heel hoog waardoor niet valt uit te sluiten dat het WK aan de welvaart bijdraagt.

Tabel 8 Saldo kosten en baten van het WK Voetbal 2018 voor Nederland (contante waarden, mln euro)

	Ongunstig Waarschijnlijk		Gunstig
Kosten			
Netto kosten aanpassing stadions	– 873,2	– 279,8	– 188,6
Netto kosten infrastructurele aanpassingen	– PM	0	0
Netto kosten investeringen hotelcapaciteit	0	0	0
Vorbereidingskosten voor overheid	– 65,0	– 42,7	– 35,8
Kosten van veiligheid voor overheid	– 306,7	– 153,3	– 76,7
Kosten hooligans en vandalisme	– 6,2	0	0
Verstoring openbare leven en verkeerscongestie	– PM	– PM	– PM
Totale kosten	– 1.251,0 – PM	– 475,8 – PM	– 301,1 – PM
Baten			
Kosten organisatiecomité en uitgaven FIFA	78,8	105,1	157,7
Opbrengsten verblijf ploegen	26,8	35,7	53,6
Opbrengsten verblijf media	25,2	33,6	42,0
Opbrengsten verblijf en extra uitgaven sponsors	13,9	27,8	55,6
Belastingvrijstelling FIFA	0	- 23,1	- 46,2
Netto opbrengsten toerisme	42,7 – PM	141,8 – PM	442,0 – PM
Baten voor 'TV'-supporter	+ PM	+ PM	+ PM
Nationale trots, verbondenheid, geluk en identiteit	+ PM	+ PM	+ PM
Effect op WK-deelname	+ PM	+ PM	+ PM
Bestedingen bij detailhandel	≈0	≈0	≈0
Effect op werkgelegenheid	≈0	≈0	≈0
Eeffect op sportbeoefening	– PM	?	+ PM
Effect op toewijzing Olympische Spelen	– PM	?	+ PM
Effect op handel	≈0	≈0	≈0
Milieueffecten	– PM	– PM	+ PM
Totale baten	187,5	321,0	704,8
	– PM + PM	– PM + PM	– PM + PM
Saldo kosten en baten ^a	– 1.063,4	– 154,8	403,7
	– PM + PM	– PM + PM	– PM + PM

^a Uitgaande van een gunstig kostenniveau en een ongunstig batenniveau in het ongunstige scenario en vice versa in het gunstige scenario.

Samenvattend is de belangrijkste conclusie dat de financieel-economische baten van een WK Voetbal in Nederland in het meest waarschijnlijke scenario niet opwegen tegen de kosten. Daar staat echter tegenover dat het organiseren van een WK leidt tot meer gevoelens van geluk, trots, saamho-

righeid en nationale identiteit. Als de betalingsbereidheid van de gemiddelde Nederlander voor deze niet gewaardeerde baat minstens € 9 bedraagt en de kosten worden beperkt, is het WK waarschijnlijk maatschappelijk rendabel. Een tweede belangrijke conclusie is dat een sobere uitvoering en goede kostenbeheersing cruciaal zijn voor een positief resultaat. Qua kosten zijn er nog veel onzekerheden. De exacte investeringen in stadions en infrastructuur zijn bij het maken van deze studie bijvoorbeeld nog niet bekend en ook de kosten van veiligheid rond het WK zijn nog onvoldoende geïnventariseerd.

Net als veel ex post studies laat deze ex ante studie zien dat de kosten van het organiseren van een WK groter zijn dan de (financiële) baten. Toch staan steeds veel landen te dringen om een megasportevenement te organiseren, waardoor internationale sportbonden zoals de FIFA als een monopolist de winsten van bijvoorbeeld marketing- en uitzendrechten naar zich toe kunnen trekken.

Dat de kosten groter zijn dan de financiële baten is gezien de literatuur over EK's, WK's en Olympische Spelen niet verwonderlijk. Daarin wordt geconstateerd dat veel vooraf gemaakte schattingen van baten achteraf vaak veel te hoog blijken te zijn. Een verklaring hiervoor is dat veel effecten vaak niet meegenomen worden. Dergelijke effecten zijn hier wel meegenomen. Deze ex ante studie is de eerste die de beveiligingskosten, kosten voor de overheid en het crowding-out effect meeneemt. Dit blijkt erg nadelig uit te pakken voor het voorspelde resultaat. Een goede MKBA kan beleidsmakers dan ook informeren over de aantrekkelijkheid van deelname en helpen verantwoorde keuzes te maken.

Auteurs

Michiel de Nooij (e-mail: M.deNooij@seo.nl) werkt bij SEO Economisch Onderzoek in Amsterdam, CentER en TILEC van de Universiteit van Tilburg. Marcel van den Berg (e-mail: marceluniverse@hotmail.com) is verbonden aan de Universiteit Utrecht. Carl Koopmans (e-mail: C.Koopmans@seo.nl) werkt bij SEO Economisch Onderzoek en de Vrije Universiteit Amsterdam.

De auteurs zijn het ministerie van Economische Zaken dankbaar voor financiering van het onderzoek. Uiteraard rust de verantwoordelijkheid voor de inhoud bij de auteurs.

Literatuur

- Baade, R. A. en V. A. Matheson, 1999, Assessing the Economic Impact of the Summer Olympic Games: The Experience of Los Angeles and Atlanta, Forthcoming in the conference proceedings of the International Conference on the Economic Impact of Sports, Athens, Greece.
- Baade, R.A. en V.A. Matheson, 2004, The Quest for the Cup: Assessing the Economic Impact of the World Cup, *Regional Studies*, vol. 38(4): 343-54.
- Berg, M. van den, M. de Nooij en C. Koopmans, 2010, Kengetallen kosten-batenanalyse van het WK voetbal, SEO-rapport 2010-13, Amsterdam.
- Brenke, K. en G.G. Wagner, 2007a, Zum volkswirtschaftlichen Wert der Fussball-Weltmeisterschaft 2006 in Deutschland, DIW Berlin Research Notes 19.
- Brenke, K. en G.G. Wagner, 2007b, Ökonomische Wirkungen der Fussball-WM 2006 in Deutschland zum Teil überschätzt, *Wochenbericht des DIW Berlin*, vol. 74(29): 445-49.
- Bundesregierung, Die, 2006, Fussball-WM 2006. Abschlussbericht der Bundesregierung. Berlin: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung.
- Eijgenraam, C.J.J., C.C.Koopmans, P.J.G. Tang, en N.C.P. Verster, 2000, Evaluatie van infrastructuur projecten, leidraad voor kosten-batenanalyse, Centraal Planbureau, Den Haag.
- ETOA, 2006a, Olympic Report, ETOA, Londen.
- ETOA, 2006b, The Olympics will not Benefit UK Tourism, ETOA, Londen.
- ETOA, 2008, Inbound Tourists Go Away and Stay Away for the Olympics, ETOA, Londen.
- ETOA, 2009, Olympics is a Tourism Problem, ETOA, Londen.
- FIFA, 2007, FIFA Financial Report 2006, FIFA, Zürich.
- FIFA, 2008, FIFA Financial Report 2007, FIFA, Zürich.
- FIFA, 2009, Hosting Agreement between Federation Internationale de Football Association and LOC regarding the hosting and staging of the 2018 FIFA World Cuptm en FIFA Confederations Cup 2017, FIFA, Zürich.
- Gemeente Amsterdam, 2008, Nota Hotelbeleid 2007-2010. Gemeente Amsterdam, afdeling Economische Zaken.
- Giesecke, J.R. en J. Madden, 2007, The Sydney Olympic Games, Seven Years On: An Ex-Post Dynamic CGE Assessment, Monash University, Centre of Policy Studies, General Paper G-168.
- Hagn, F. en W. Männig, 2007, Labour Market Effects of the 2006 Soccer World Cup in Germany, Hamburg Contemporary Economic Discussions, 08.
- Helmenstein, C., en A. Kleissner en B. Moser, 2007, Makroökonomische und sektorale Effekte der UEFA EURO 2008 in Österreich, SpEA, Wenen.
- Helmenstein, C. en A. Kleissner, 2008, Volkswirtschaftliche Effekte der UEFA EURO 2008 in Österreich, SpEA, Wenen.
- Kavetsos, G. en S. Szymanski, 2008, National Wellbeing and International Sports Events, North American Association of Sports Economists, Working Paper Series, Paper 08-04.

- Kurscheidt, M., H. Preuss, en N. Schütte, 2008, Konsuminduzierter Impakt von Sportgrossevents am Beispiel der Fussball-WM 2006, Befragungsergebnisse und Implikationen für die Euro 2008, Te verschijnen in: *Wirtschaftspolitische Blätter*, vol. 55(1), *Schwerpunkt Sportökonomie*, 59-74.
- Nedela, N., 2007, Vortrag, Landespolizeipräsident Hessen: FIFA Fußball-Weltmeisterschaft 2006 in Deutschland: Erfahrungen Innere Sicherheit, Chance Miliz, Switzerland, Oktober.
- Madden, J.R. en M. Crowe, 1998, Estimating the Economic Impact of the Sydney Olympic Games, European Regional Science Association Conference.
- Männig, W., 2007, One year later: A re-appraisal of the economics of the 2006 soccer World Cup, Hamburg Working Paper Series in Economic Policy. 10/2007.
- Matheson, V.A., 2002, Upon Further Review: An Examination of Sporting Event Economic Impact Studies, *The Sport Journal*, vol. 5(1).
- Matheson, V.A., 2006, Mega-Events: The effect of the world's biggest sporting events on local, regional, and national economies, College Of The Holy Cross, Department Of Economics Faculty Research Series, Paper 06-10.
- Meijer, R., 2010, Feyenoord wil lening voor stadion, *Algemeen Dagblad*, 21 januari 2010.
- Minister van Financiën, 2007, Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, onderwerp Actualisatie discontovoet, kenmerk IRF 2007-0090 M, 8 maart 2007, Sdu, Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2004, Aanvullingen op de leidraad overzicht effecten infrastructuur: een samenvatting, Den Haag.
- Ohmann, S., I. Jones, en K. Wilkes, 2006, The perceived social impacts of the 2006 World Cup on Munich residents, *Journal of Sport and Tourism*, vol. 11(2): 129-52.
- Oldenboom, E.R., C. Gratton en H.A. Solberg, 2002 The economic impact of hosting UEFA EURO 2008 for the Nordic countries, Meerwaarde Onderzoek-sadvies, Amsterdam.
- Preuss, H., 2004, The Economics of Staging the Olympics, A Comparison of the Games 1972-2008, Edward Elgar, Cheltenham.
- Preuss, H., M. Kurscheidt en N. Schütte, 2007, Wirtschaftliche Wirkungen durch die Besucher der Fussball-WM. Ein Jahr danach - Grosse Studien zur FIFA Fussball-WM 2006, 6 Juli 2007.
- Preuss, H., 2007, FIFA World Cup 2006 and its legacy on tourism, in R. Conrady, en M. Buck (eds.), *Trend and issues in global tourism 2007*, pp. 83-102, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Stadionwelt, 09-07-2006, Initiative der WM-Städte: Ausrichter wollen mehr Geld von der FIFA, *Stadionwelt WM 2006-Special*.
- Sterken, E. 2006, Growth Impact of Major Sporting Events, *European Sport Management Quarterly*, vol. 6(4): 375-89.